

The Symbolic Function of the Constitution in Contemporary Authoritarian Systems

Mohammad Ghasem Tangestani¹

1 .Associate Professor of Public Law, Department of International Law, Faculty of Law and Political Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran (Corresponding Author.) Email: m.tangestani@khu.ac.ir

Abstract

Received:
15/01/2026
Revised :
20/02/2026
Accepted:
10/03/2026
Published
online:
28/03/2026

In recent decades, along with the spread of new forms of authoritarianism, a phenomenon has emerged in constitutional law, namely that some systems acknowledge the constitution, elections, separation of powers, and fundamental rights of citizens at the text level, but in practice, they weaken the rule of law and render power uncontrollable. The main issue of the present study is how the constitution can reproduce legalism in contemporary authoritarianism without leading to the rule of law, and through what institutional and interpretive paths is this gap established? The aim of the present article is to analytically formulate the concept of symbolic law and explain the role of the constitution in legitimizing, managing protests, and normalizing the concentration of power in authoritarian systems. The research method is a conceptual-normative analysis combined with a qualitative comparative study and a focus on common institutional mechanisms such as the engineering of regulatory institutions, expedient interpretation of the constitution, selective judicial control, and dense legislation. The research findings show that in authoritarian systems, the constitution often changes function from a limitation of power to a source of display of order. This reduces the political costs of exercising power, first, by producing a legal language of legitimacy; second, by designing institutions that have the appearance of supervision, it transforms real supervision into formal supervision; and third, by selectively activating rights and freedoms, it reduces predictability and equality before the law to political privilege. The result is that understanding contemporary authoritarianism without analyzing the symbolic function of the constitution is incomplete, and reconstructing the rule of law requires a careful separation of formal legalism from the rule of law and the provision of specific criteria for measuring the gap between norm and reality.

Keywords: Legalism, Symbolic Constitution, Legitimation, Constitutional Interpretation.

How To Cite: Ghasem Tangestani, M. (2026). The Symbolic Function of the Constitution in Contemporary Authoritarian Systems, *Journal of Comparative Public Law*, 3(1). 32-59.
<https://www.doi.org/10.22091/cpl.2026.15694.1114>

Extended Abstract

This study addresses a significant paradox of contemporary constitutional law: a political system may appear increasingly law-abiding in form while simultaneously distancing itself from the rule of law. Contemporary authoritarianism typically does not overtly discard the constitution. Many such systems retain written constitutions, elections, parliaments, courts, bills of rights, referendums, and the formal language of law. Yet these familiar forms can be rearranged such that they no longer constrain power. They may weaken accountability, render judicial oversight ineffective, make political competition unequal, and reduce fundamental rights from enforceable guarantees to selective or symbolic gestures. The study aims to explain how constitutions in contemporary authoritarian systems can sustain the forms of legalism without yielding the substance of the rule of law. Its central claim is that the constitution in these systems is neither necessarily eliminated nor rendered entirely impotent; rather, its dominant function shifts from limiting public power to legitimizing and normalizing its concentration. The study's point of departure is the distinction between legality (i.e., the use of formal rules and legal procedures in exercising public power) and the rule of law, which requires general and predictable rules, independent adjudication, effective oversight, non-selective enforcement, and the genuine possibility of holding power legally accountable. Contemporary authoritarianism exploits the gap between these two concepts: at the level of form, it amplifies law; at the level of institutional effect, it hollows out the rule of law. The research adopts a conceptual-normative analysis combined with qualitative comparative study. It distinguishes between legality, the rule of law, and the symbolic function of the constitution to clarify that the mere existence of constitutional institutions does not signify genuine constraint on power. It then inquires whether constitutional forms still restrain power or have been reoriented toward justifying it. The comparative section examines four cases (i.e., Hungary, Turkey, Russia, and Venezuela) each illustrating a distinct pathway through which the symbolic function of the constitution is activated: constitutional reconfiguration, legitimation through referendum, redesign of oversight and judicial institutions, selective law enforcement, and the coupling of power-concentrating reforms with welfare, moral, or identity-based pledges. The comparative study rests on three indicators: first, the gap between constitutional text and institutional practice (i.e., rights remaining on paper while enforcement institutions are weakened); second, the gap between legal procedure and institutional outcome (i.e., reforms pursued through formal channels yet resulting in reduced competition, accountability, and oversight); third, the gap between the general language of law and its selective enforcement (i.e., law appearing neutral in form but applied asymmetrically against opponents, media, or civil society). The study's principal finding is that the symbolization of the constitution should not be mistaken for its irrelevance. A symbolic constitution is not necessarily powerless; its power lies in generating legitimacy, shaping public perception, structuring political expectations, and presenting the concentration of authority as lawful, necessary, popular, or protective of

the public good. In contemporary authoritarian systems, this function operates through three principal pathways. First, constitutional legality can lower the political costs of power concentration. Constitutional amendments, referendums, legislative packages, and formal structural changes create an appearance of legal authorization. When reforms strengthening executive power are presented under the rubric of constitutional modernization, popular will, national reconstruction, or social welfare, critiquing their political meaning becomes more difficult. Hungary's experience demonstrates how constitutional reconfiguration and formal institutional redesign can preserve the appearance of legality while weakening genuine checks and balances. Second, authoritarian legalism often preserves the appearance of oversight while undermining its substance. Courts, oversight bodies, electoral authorities, and parliaments are not always abolished; more often they remain, but the rules governing appointment, jurisdiction, resources, or their degree of political dependence are altered. Their formal existence allows the political system to speak the language of constitutional order, while their actual capacity to constrain power is diminished. Turkey's 2017 constitutional referendum demonstrated that the legality of the procedure does not alone guarantee the democratic character of the outcome, as the state of emergency, unequal media access, and the implications of the presidential system transformed its institutional meaning. Third, the symbolic function of the constitution becomes more potent when power-concentrating reforms are juxtaposed with welfare, moral, or identity-based elements. Russia's 2020 constitutional amendments offer a clear example: sensitive changes concerning presidential terms and the structure of power were placed alongside social guarantees and identity provisions. This made rejecting the power-concentrating components more difficult, as opposition to the entire package could be framed as opposition to its socially or culturally appealing dimensions. Venezuela reveals yet another dimension: there, law has operated not as a shared constraint on power but as a selective instrument of political administration. Authoritarian legalism has advanced through the expansion of executive authority, selective deployment of legal and administrative tools against media and opponents, and the erosion of judicial independence. Courts, law, elections, and constitutional language remain visible, but when these institutions no longer function as neutral mechanisms of power control, legality persists in appearance while the rule of law collapses in practice. The study concludes that contemporary authoritarianism cannot be understood merely by studying constitutional texts, formal procedures, or institutional nomenclature. The decisive question is not whether a constitution, courts, elections, referendums, or bills of rights exist. The central question is whether these forms still constrain power, enable accountability, uphold citizen equality, and render legal claims practically enforceable. The symbolic function of the constitution becomes dangerous when constitutional language is transformed into a cover for institutional erosion. In such a condition, legalism does not stand against authoritarianism; it becomes one of its modalities. It is therefore essential to distinguish between formal legality and constitutional constraint, between institutional presence and institutional effectiveness, and between the

proclamation of rights and their practical enforceability. The constitution in contemporary authoritarianism can be simultaneously highly visible and minimally constraining: visible as the language of order and legitimacy, yet minimally constraining insofar as it no longer reliably limits power.

Keywords: Legalism; Symbolic Constitution; Rule of Law; Authoritarian Legalism; Constitutional Interpretation; Democratic Backsliding.

کارکرد نمادین قانون اساسی در نظام‌های اقتدارگرای معاصر

محمد قاسم تنگستانی^۱

۱. دانشیار حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: m.tangestani@khu.ac.ir

چکیده

در دهه‌های اخیر هم‌زمان با گسترش اشکال نوین اقتدارگرایی، پدیده‌ای در حقوق اساسی برجسته شده و آن اینکه برخی نظام‌ها در سطح متن، به قانون اساسی، انتخابات، تفکیک قوا و حقوق بنیادین شهروندان اذعان دارند، اما در عمل، حکومت قانون را تضعیف و کنترل‌پذیری قدرت را بی‌اثر می‌کنند. مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که قانون اساسی در اقتدارگرایی معاصر چگونه می‌تواند قانون‌گرایی را بازتولید کند بی‌آنکه به حکومت قانون بینجامد و این شکاف از چه مسیرهای نهادی و تفسیری تثبیت می‌شود؟ هدف مقاله پیش‌رو، صورت‌بندی تحلیلی مفهوم قانون نمادین و تبیین نقش قانون اساسی در مشروعیت‌سازی، مدیریت اعتراضات و طبیعی نمودن تمرکز قدرت در نظام‌های اقتدارگرا است. روش پژوهش، تحلیل مفهومی‌هنجاری همراه با مطالعه تطبیقی کیفی و تمرکز بر سازوکارهای نهادی مشترک است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در نظام‌های اقتدارگرا، قانون اساسی غالباً از محدودسازی قدرت به منبع نمایش نظم، تغییر کارکرد می‌دهد. این امر نخست، با تولید زبان حقوقی مشروعیت، هزینه‌های سیاسی اعمال قدرت را کاهش می‌دهد؛ دوم، با طراحی نهادهایی که ظاهر نظارت را دارند، نظارت واقعی را به نظارت صوری تبدیل می‌کند و سوم، با فعال‌سازی گزینشی حقوق و آزادی‌ها، پیش‌بینی‌پذیری و برابری در مقابل قانون را به امتیاز سیاسی تقلیل می‌دهد. نتیجه آنکه فهم اقتدارگرایی معاصر بدون تحلیل کارکرد نمادین قانون اساسی، ناقص است و بازسازی حکومت قانون، مستلزم تفکیک دقیق قانون‌گرایی صوری از حکومت قانون و ارائه معیارهای مشخص برای سنجش شکاف میان هنجار و واقعیت است.

کلیدواژه‌ها: قانون‌گرایی، قانون اساسی نمادین، مشروعیت‌سازی، تفسیر قانون اساسی.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۱۰/۲۵

تاریخ اصلاح:

۱۴۰۴/۱۲/۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۲/۱۹

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۵/۰۱/۰۸

استناد: تنگستانی، محمد قاسم (۱۴۰۵) کارکرد نمادین قانون اساسی در نظام‌های اقتدارگرای معاصر، *حقوق عمومی تطبیقی*، ۳(۱)، ۵۹-۳۲.

<https://www.doi.org/10.22091/cpl.2026.15694.1114>

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

در ادبیات کلاسیک حقوق اساسی، قانونیت و حکومت قانون غالباً در امتداد هم تصور می‌شدند. هرچه ارجاع به قانون و نهادهای قانونی بیشتر می‌شد، امکان مهار قدرت و تضمین آزادی‌ها نیز افزون‌تر تلقی می‌گردید. با این حال، تجربه برخی نظام‌های حکومتی در چند دهه اخیر نشان می‌دهد این هم‌نشینی، لزوماً بدیهی و تضمین‌شده نیست. بسیاری از نظام‌های اقتدارگرا در دهه‌های اخیر، از راه به کارگیری هوشمندانه ابزارهای قانونی و نهادهای قانون اساسی، به سمت تمرکز قدرت و تضعیف نهاد نظارت حرکت کرده‌اند. شکل غالب افول دموکراسی در جهان امروز، بیش از آنکه ناشی از کودتا باشد، حاصل فرایندی تدریجی است که طی آن، قوه مجریه با سلسله‌ای از تغییرات نهادی و قانونی، موانع نظارت و پاسخگویی را یک‌به‌یک فرسوده نموده و درنهایت، از کار می‌اندازد. قابل توجه آنکه این امر غالباً از طریق سازوکارهای رسمی انجام می‌شود (Bermeo, 2016: 10-12). در این شرایط، قانون اساسی صرفاً سندی برای تحدید قدرت نیست بلکه می‌تواند به عامل مشروعیت قدرت دولت تبدیل شود و در قالبی ظاهراً هنجاری، تغییرات انحصارطلبانه را قابل قبول‌تر جلوه دهد. به تعبیر لویتسکی و زیبلت، در جهان امروز دموکراسی‌ها می‌میرند، اما به شیوه‌هایی دیگر. البته فروپاشی معاصر غالباً از مسیر انتخابات و با حفظ ظاهری نهادهای دموکراتیک رخ می‌دهد (Levitsky & Ziblatt, 2018: 9).

اقتدارگرایی الزاماً دموکراسی را به محاق نمی‌برد. اقتدارگرایی حاکمیتی در برخی جوامع نمود استبداد اکثریتی است که خود شکلی از دموکراسی است اما از نوع بدخیم آن. به گواه تاریخ اندیشه سیاسی، دموکراسی الزاماً نظام سیاسی همیشه کارا و همیشه مطلوب نیست. به علاوه، نظام سیاسی برآیند همزیستی مسالمت‌آمیز جامعه مدنی (گفت‌وگوی افراد در حوزه عمومی آزاد و رقابتی) و جامعه سیاسی (لحظه تفویض اقتدار عالی به افراد به حکومت به نیابت و نمایندگی) است. به عبارت دیگر، یک نظام اقتدارگرا لزوماً غیردموکراتیک نیست. همچنین اقتدارگرایی بین‌المللی الزاماً نافی دموکراسی داخلی نیست. برای مثال، یک دولت می‌تواند در صحنه بین‌المللی، اقتدارگرا تلقی شود، اما در صحنه داخلی، لیبرال دموکرات باشد.

منظور از نظام‌های اقتدارگرا، رژیم‌های سیاسی‌ای است که دارای ویژگی‌های زیر باشند: در آنها تکرنگرایی سیاسی وجود ندارد؛ حاکم یا هیئت حاکمه با ابزارهای مختلف قانونی و غیرقانونی به سرکوب

مخالفان می‌پردازند، فساد و سوءاستفاده از قدرت سیاسی در آن فراگیر است و شرایط برای صداهای مخالف مهیا نیست تا از طریق انتخابات، قدرت را به دست گیرند (حبیب‌زاده و سمائی، ۱۴۰۳: ۴۱). البته این امر لزوماً از طریق شناسایی نظام تک‌حزبی صورت نمی‌گیرد. در این نوع نظام‌ها حتی تعدد احزاب نیز به نفع حزب حاکم کار می‌کند (مهدوی، ۱۴۰۲: ۷).

دگرذیسی فوق را می‌توان با مفاهیمی مثل اقتدارگرایی پنهان توضیح داد. اقتدارگرایان پساچنگ سرد، برای کاهش هزینه‌های بین‌المللی و داخلی سرکوب عریان، به سمت سازوکارهایی رفته‌اند که زیر نقاب قانون عمل می‌کند؛ به نحوی که اقدامات محدودکننده، هم صورت قانونی می‌یابد و هم با پوشش مشروعیت، تشخیص و مقابله را دشوارتر می‌سازد (Varol, 2015: 1673–1675). نتیجه این تحول آن است که قانون حذف نمی‌شود، بلکه استحاله می‌گردد تا کارکرد آن از مهار قدرت به پایدار نمودن اقتدار تغییر کند. به همین دلیل در بسیاری از نظام‌های اقتدارگرای معاصر، نزاع اصلی میان قانون و بی‌قانونی نیست، بلکه میان قانون‌گرایی شکلی و حکومت قانون (در برداشت ماهوی) است. شایان ذکر است در برداشت ماهوی از حکومت قانون، چیستی قانون مرتبط با ارزش‌های اخلاقی می‌شود. این برداشت از حکومت قانون با نظریه‌پردازی رونالد دورکین توسعه یافت (زارعی، ۱۳۸۶: ۷۷).

اصطلاح «اقتدارگرایی رقابتی»^۱ به نظام‌هایی اشاره دارد که در آن‌ها نهادهای صوری دموکراتیک به‌ویژه انتخابات کماکان کانون اصلی کسب قدرت‌اند، اما با تقلب، نقض آزادی‌های مدنی سیاسی و سوءاستفاده از منابع دولتی و رسانه‌ای، زمین بازی چنان طراحی می‌شود که دیگر نمی‌توان نظام سیاسی را دموکراتیک دانست. در این وضعیت، رقابت ظاهراً واقعی است، اما منصفانه نیست (Levitsky & Way, 2010: 4).

اقتدارگرایی جدید می‌تواند از طریق سازوکارهای ظاهراً متعارف تغییر قانون اساسی و نیز اصلاح یا جایگزینی آن، دموکراسی را از درون تهی کند؛ به طوری که قانون اساسی هنوز دموکراتیک به نظر می‌رسد و عناصر ظاهری مانند حق‌ها، انتخابات، تفکیک قوا را داراست، اما در عمل به گونه‌ای بازطراحی شده که نظم دموکراتیک را تضعیف کند (Landau, 2013: 191).

1. Competitive Authoritarianism

برخی نویسندگان، حکومت‌هایی که به ظاهر برخی از نشانه‌های حکومت مردم‌سالار را دارند، اما برای تضمین بقای خود به سیاست‌های اقتدارگرایانه متوسل می‌شوند، نظام‌های هیبریدی می‌گویند؛ نظام‌هایی که در میانه دموکراسی و اقتدارگرایی ایستاده‌اند. درواقع بیشتر این نظام‌ها، نظام‌های اقتدارگرایی هستند که به صورت نمایشی برخی ساختارهای دموکراتیک را درون خود جای داده‌اند. این قبیل نظام‌ها بعد از پایان جنگ جهانی دوم گسترش یافتند (مهدوی، ۱۴۰۲، ۹-۱۰).

نمونه‌ای روشن از این منطق، تحلیل قانون‌گرایی اقتدارگرا در تجربه ونزوئلا است. خاویر کورالس برای توضیح چگونگی حرکت یک نظام اقتدارگرا به سمت اقتدارگرایی شدیدتر، از مفهوم قانون‌گرایی اقتدارگرا بهره می‌گیرد و آن را بر سه سازوکار استفاده از قانون برای افزایش اختیارات قوه مجریه، سوءاستفاده از قانون از طریق اجرای گزینشی و جانبدارانه و عدم استفاده از قانون از طریق اجرا نکردن قواعدی که مانع اراده اجرایی‌اند، بنا می‌کند (Corrales, 2015: 38-39). اهمیت این چارچوب برای پژوهش حاضر در این است که نشان می‌دهد قانون‌گرایی صوری می‌تواند هم‌زمان با فرسایش حکومت قانون رشد کند.

نکته قابل توجه آنکه نمادین بودن قانون اساسی نباید با فقدان آن اشتباه گرفته شود. قانون اساسی علاوه بر سازمان‌دهی قدرت، کارکردهای نمادین مهمی نیز دارد. نمادپردازی قانون اساسی از یک سو می‌تواند منابع هویت و همبستگی سیاسی بسازد و از سوی دیگر ممکن است به وسیله‌ای برای مشروعیت بخشی ایدئولوژیک به نظام سیاسی تبدیل شود؛ به‌ویژه آنجا که ارزش‌های اعلامی، در نظام حقوقی و سیاسی عملیاتی نمی‌شوند (Duke, 2024: 369-371). مسئله این است که چگونه کارکرد نمادین قانون اساسی در اقتدارگرایی معاصر، جایگزین کارکرد محدود کننده قدرت می‌شود و حکومت قانون را به یک ادعای نمایشی تقلیل می‌دهد.

در همین راستا برخی پژوهش‌ها نشان داده‌اند که در نظام‌های غیردموکراتیک، قانون اساسی الزاماً نمایش محض نیست، بلکه می‌تواند کارکردهای متفاوت و هم‌پوشان داشته باشد. قوانین اساسی اقتدارگرا را نباید تنها بر اساس بی‌اثر دانستن؛ بلکه می‌توانند به‌منزله تابلوی تبلیغاتی یا تزئینات ویتروینی در نظام سیاسی عمل کنند (Ginsburg & Simpser, 2014: 12-13). فلذا باید نمادین بودن را به‌منزله نوعی اثرگذاری خاص بفهمیم که شامل اثرگذاری بر ادراک عمومی، تثبیت روایت صوری از مشروعیت قدرت دولت و مهندسی انتظارات عمومی می‌شود.

بر اساس نکات فوق، پژوهش حاضر بر یک تناقض مهم تمرکز می‌کند. اینکه چگونه می‌توان قانون‌گرا بود، اما حکومت قانون نداشت؟ به بیان دقیق‌تر، پرسش اصلی مقاله این است که در نظام‌های اقتدارگرایی معاصر، قانون اساسی از طریق چه سازوکارهای حقوقی و نهادی، به پیدایش قانون‌گرایی شکلی و مشروعیت نمایشی کمک می‌کند، درحالی‌که هم‌زمان، امکان مهار قدرت، نظارت قضایی مستقل، رقابت سیاسی مؤثر، برابری در پیشگاه قانون و پیش‌بینی‌پذیری، تضعیف یا خنثی می‌شود؟ این پرسش به‌طور طبیعی یک فرضیه راهنما را نیز مطرح می‌کند. هرچه نظام اقتدارگرا در سطح متن و آیین‌های قانون اساسی فعال‌تر و قانون‌گراتر می‌شود، ضرورتاً به حکومت قانون نزدیک‌تر نمی‌گردد؛ بلکه ممکن است فاصله میان متن و عمل را از طریق کارکرد نمادین قانون اساسی، مدیریت و پنهان کند. شایان ذکر است نظریه حکومت قانون در دو برداشت شکلی و ماهوی قابل بررسی است. در برداشت شکلی، حکومت قانون ناظر بر شرایط و ویژگی‌هایی است که به جنبه فرآیندی و شکلی قوانین مربوط می‌شود. درحالی‌که در برداشت ماهوی، حکومت قانون بدون تضمین ارزش‌های اخلاقی جامعه، حاکم نخواهد شد (زارعی، ۱۳۸۶: ۷۶-۷۲).

روش پژوهش در مقاله حاضر، تحلیل مفهومی‌هنجاری همراه با مطالعه تطبیقی کیفی است. از حیث مفهومی تمایز میان قانونیت و حکومت قانون، مبنا قرار می‌گیرد و سپس، کارکرد نمادین قانون اساسی به‌عنوان سازوکار میانجی توضیح داده می‌شود؛ سازوکاری که هم به زبان ارزش‌ها و حقوق متکی است و هم به طراحی نهادی وابسته است.

در بخش مربوط به مطالعه تطبیقی، انتخاب کشورهای مجارستان، ترکیه، روسیه و ونزوئلا به این دلیل است که آن‌ها چهار تجربه‌ای هستند که هم گستره جغرافیایی متنوعی دارند (اروپا/اوراسیا/آمریکای لاتین) و هم طیفی از سازوکارها را پوشش می‌دهند که شامل بازنویسی و دستکاری قواعد بنیادین و توازن نهادی، بازطراحی سازوکارهای رقابت انتخاباتی، بسته‌سازی اصلاحات با لایه‌های رفاهی تا سیاست‌های قضایی همسو کننده و مهندسی نهادهای قضایی و داوری می‌شود. بنابراین، ادعا نمی‌شود که این چهار کشور نماینده کل اقتدارگرایی معاصرند. هدف آن است که نشان داده شود کارکرد نمادین قانون اساسی چگونه می‌تواند در چند الگوی متفاوت از اقتدارگرایی، با شدت و صورت‌های گوناگون عینیت یابد و از این طریق، یک چارچوب نهادی تفسیری برای توضیح تناقض قانون‌گرایی بدون حکومت قانون به دست دهد.

۱. مفهوم‌شناسی

برای پرهیز از خلط مفهومی، مقاله حاضر سه لایه را از هم تفکیک می‌کند. نخست، قانونیت^۱ به‌مثابه صورت عمل حکمرانی؛ دوم، حکومت قانون^۲ به‌مثابه رابطه قدرت سیاسی با نظام حقوقی؛ و سوم کارکرد نمادین قانون اساسی به‌مثابه سازوکاری که می‌تواند صورت قانون‌گرایی را تقویت کند، اما محتوا و پیامد حکومت قانون را تضعیف یا بی‌اثر سازد.

۱-۱. حکومت قانون یا حکومت از طریق قانون

حکومت قانون یعنی تصمیمات عمومی در قالب قواعد و رویه‌های رسمی حقوقی اتخاذ و اجرا شوند. قواعد مذکور شامل قانون، آیین‌نامه، دستورالعمل، رأی دادگاه یا هر شکل از قواعد حقوقی می‌شود. از این زاویه، حکومت قانون بیش از آنکه یک ایده هنجاری باشد، یک شیوه اداره است، اما وجود قانون به تنهایی تضمین نمی‌کند که قدرت مهار می‌شود یا حقوق اشخاص مصون می‌ماند. دقیقاً به همین دلیل بر تفاوت میان قانون‌گرایی صوری و حکومت قانون تأکید شده است. ممکن است دولت‌ها با وفور قوانین و رویه‌ها، ظاهراً قانونی عمل کنند، اما همان قواعد را به ابزاری برای حذف رقابت، فرسایش نظارت و مدیریت اعتراض تبدیل نمایند. یکی از ریشه‌های این امکان، تقویت نگاه ابزاری به قانون است؛ یعنی جایی که قانون ابزار قدرت تلقی می‌شود (Tamanaha, 2006: 1-2).

والدورن در بازخوانی مناقشه هارت و فولر، نشان می‌دهد که اصولی مانند عمومیت، عطف به ماسبق نشدن و قابلیت تمکین، شروط لازم برای این است که یک نظام قواعد، اساساً «نظام حقوقی» نامیده شود؛ هرچند این کفایت نمی‌کند تا آن نظام عادلانه یا دموکراتیک باشد (Waldron, 2008: 1135, 1140).

۲-۱. حکومت قانون

حکومت قانون در معنای کلاسیک، ناظر به این است که قدرت سیاسی مقید، پیش‌بینی‌پذیر و پاسخگو باشد و شهروند بتواند از رهگذر نهادهای مستقل، از حق خود دفاع کند. در بیان حداقلی، حکومت قانون یعنی حکومت، خود نیز زیر چتر قانون باشد، نه آنکه قانون صرفاً ابزار حکمرانی بر دیگران باشد (Raz, 2006).

1. Legality / Lawfulness

2. Rule of Law

212: 1979). حکومت قانون ویژگی نظام‌های حقوقی است که بر اساس آن، حاکمیت مطلق و بی‌حد و حصر حکومت‌ها، توسط قواعد حقوقی محدود می‌شود (حبیب‌زاده و تیربندی، ۱۴۰۴: ۱۷۶). برای جلوگیری از ابهام، در این مقاله از تفکیک رایج زیر استفاده می‌شود.

الف. حکومت قانون شکلی:^۱ در این رویکرد، تمرکز بر ویژگی‌های حقوقی قواعد و رویه‌هاست از قبیل اینکه قانون باید بتواند رفتار را هدایت کند پس باید عام،^۲ پیش‌بینی‌پذیر^۳ و قابل دسترسی^۴ باشد (Raz, 2012-1979). نکته مهم این است که حتی در همین قرائت حداقلی نیز قانون صرفاً متن نیست؛ سازوکار قضایی و رعایت الزامات شایسته قانونی،^۵ جزء هسته حکومت قانون‌اند.

ب. حکومت قانون ماهوی:^۶ پرسش مهم در اینجا این است که آیا حکومت قانون بدون تضمین‌های ماهوی مانند حقوق بنیادین، منع تبعیض و محدودیت‌های واقعی بر قدرت متجلی می‌شود. رز بر آن است که نباید حکومت قانون را با همه فضایل سیاسی یکی گرفت؛ ممکن است نظامی از حیث برخی معیارهای صوری، منضبط باشد، اما از حیث اخلاق سیاسی یا حقوق بشر نمره قبولی نگیرد (Raz, 1979: 212). در مقابل برخی دیدگاه‌ها (به‌ویژه در اندیشه حقوق اساسی و حقوق بشر) از پیوند نزدیک‌تر حکومت قانون با تضمین‌های ماهوی دفاع می‌کنند. اقتدارگرایی معاصر می‌تواند با تکیه بر قرائت‌های شکلی، ادعای حکومت قانون داشته باشد و در عین حال، بنیان‌های ماهوی آن را تهی کند.

حکومت قانون در این پژوهش، شامل عناصر زیر می‌شود: اول، قابلیت پیش‌بینی و عمومی بودن قواعد؛ دوم، استقلال و کارآمدی دادرسی؛ سوم منع اجرای گزینشی و تبعیض‌آمیز قانون؛ چهارم امکان کنترل و پاسخ‌خواهی از قدرت از طریق نهادهای واقعی نظارتی. این معیارها دقیقاً همان جایی‌اند که قانون‌گرایی اقتدارگرا تلاش می‌کنند ظاهرشان را نگه دارد، اما کارکردشان را خنثی کند.

-
1. Formal Rule of Law
 2. Generality
 3. Predictability
 4. Accessibility
 5. The Right to Due Process
 6. Substantive Rule of Law

۳-۱. قانون اساسی نمادین

پیش از پرداختن به مفهوم قانون اساسی نمادین، باید اشاره کرد که قانون اساسی به مثابه یک پدیده مدرن که بعد از انقلاب کبیر فرانسه و استقلال امریکا از پادشاهی بریتانیا، مفهوم خود را بازیابی کرد، حداقل شش دوره مفهومی را طی نموده است. در دوره اول، آزادی‌ها در متون قانون اساسی درج شد. در دوره دوم، توجه به ساختارها و تمایل به داشتن قوانین اساسی مکتوب فراگیر شد. پس از وقوع انقلاب‌ها و در دوره چهارم، قوانین اساسی به سمت پذیرش و شناسایی دموکراسی حرکت کرد و حق رأی همگانی گسترش یافت. همچنین در این دوره تمایل به نظام پارلمانی افزون شد. دوره پنجم هم‌زمان با وقوع جنگ جهانی اول و تجربه نازیسم و سوسیالیسم بود و تحولاتی دیگر، ضروری آمد. در دوره ششم که مربوط به بعد از جنگ جهانی دوم تاکنون است، بسیاری از قوانین اساسی در ساختار و محتوا شبیه هم شدند. ازجمله اینکه حقوق و آزادی‌های بنیادین را تضمین نمودند (مرادخانی، ۱۴۰۱: ۳۲۳).

کارکرد نمادین قانون اساسی به این معنا نیست که قانون اساسی بی‌اثر است؛ بلکه یعنی اثرگذاری‌اش بیش از آنکه در مهار قدرت باشد، در ساختن زبان مشروعیت، تولید نظم و مدیریت ادراک عمومی عمل می‌کند. قانون اساسی در نظام‌های اقتدارگرا می‌تواند همچون دستورالعمل اداره، بیلبرد تبلیغاتی، نقشه آینده یا ویرین نظام حقوقی باشد (Ginsburg & Simpser, 2014: 2). این مفهوم بر وضعیتی دلالت دارد که در آن قانون اساسی، به جای آنکه حدود قدرت را تعیین کند، به متن مرجع مشروعیت تبدیل می‌شود.

۴-۱. مفاهیم هم‌جوار

نخستین مفهوم، قانون‌گرایی اقتدارگرا است. ایده محوری این اصطلاح آن است که برخی رهبران، با اتکا به تفویض اختیار انتخاباتی و با استفاده از قانون به‌مثابه ابزار، به‌تدریج اساسی‌گرایی لیبرال را از درون تهی می‌کنند. این الگو در دوره افول دموکراسی رخ می‌دهد رهبران برآمده از انتخابات، از طریق قانون، نظم قانون اساسی به ارث رسیده را برهم می‌زنند و پاسخ‌گویی دموکراتیک را فرسایش می‌دهند (Scheppele, 2018: 545).

در این پژوهش قانون‌گرایی یعنی صورت‌بندی تصمیمات در قالب قانون؛ حکومت قانون یعنی نهادینه کردن محدودیت بر قدرت و امکان پاسخ‌خواهی حقوقی و قانون اساسی نمادین سازوکاری است که می‌تواند

اولی را تقویت کند، اما دومی را خنثی نماید. همان‌طور که گفته شد، اقتدارگرایی معاصر اغلب قانون را حذف نمی‌کند، بلکه آن را به سطحی می‌برد که بیشتر نمایش نظم است تا نظمِ مهار کننده قدرت. همچنین باید اشاره داشت مفهوم «شبه‌قانون اساسی»^۱ به اسنادی اطلاق می‌شود که هرچند به صورت رسمی قانون اساسی به معنای سنتی و حقوقی آن نیستند، اما در عمل یا از نظر جایگاه حقوقی، نقش و کارکردی مشابه قانون اساسی ایفا می‌کنند. متون مذکور ساختار قدرت سیاسی را تنظیم می‌کنند و حقوق بنیادین شهروندان را تعیین یا تضمین می‌کنند و بالاتر از دیگر قوانین قرار می‌گیرند، اما از لحاظ شکل یا روند تصویب، قانون اساسی رسمی محسوب نمی‌شوند (مرادخانی، ۱۴۰۴: ۶۰).

۲. مبانی نظری و چارچوب تحلیلی

پس از تفکیک مفهومی قانون‌گرایی و حکومت قانون و کارکرد نمادین قانون اساسی، اکنون باید یک چارچوب تحلیلی برسیم که بتواند پرسش زیر را پاسخ دهد. مسئله این است که اقتدارگرایی معاصر چگونه با حفظ ظاهر قانون اساسی و زبان قانون، کارکرد محدود کننده و پاسخگو کننده آن را تهی می‌کند؟

۲-۱. افول دموکراسی و حقوقی‌سازی فرسایش نهادی

امروزه بسیاری از پسرقت‌های دموکراتیک، دیگر ناگهانی نیست؛ بلکه تدریجی و نهادی و حقوقی شده است. برمیو دقیقاً بر همین تدریجی بودن و تبدیل امر سیاسی به سازوکارهای رسمی تأکید می‌کند. دولت برآمده از انتخابات، با تکیه بر تفویض اختیار انتخاباتی و در قالب اصلاحات قانونی، موانع نظارت و پاسخگویی را یک‌به‌یک مستهلک می‌کند (Bermeo, 2016: 10-12). این نکته از حیث حقوق عمومی مهم است. چون نشان می‌دهد حقوقی بودن مسیر لزوماً به معنای قانونمند بودن قدرت نیست. در همین مسیر، شیل از قانون‌گرایی اقتدارگرا سخن می‌گوید تا نشان دهد چگونه مقامات سیاسی منتخب می‌توانند با زبان قانون، نهادهای کلیدی مهار قدرت را از درون تضعیف کنند؛ بدون آنکه ضرورتاً نظم حقوقی را کنار بگذارند (Scheppele, 2018: 545).

1. Quasi-Constitution

۲-۲. قانون اساسی نمادین به مثابه ابزار مشروعیت‌سازی

قانون اساسی وقتی نمادین می‌شود که نقش غالبش از محدودسازی قدرت به متن مرجع مشروعیت جابه‌جا گردد. البته نمادین بودن را نباید به معنای بی‌اثری دانست؛ بلکه باید آن را نوعی اثرگذاری خاص فهمید که درصدد تأثیر بر ادراک عمومی، مهندسی انتظارات و تولید روایت‌های حقوقی برای تثبیت نظم سیاسی است. این برداشت با هشدارهای نظری درباره ابزاری شدن قانون هم سازگار است. وقتی قانون به وسیله‌ای برای رسیدن به هدف فروکاسته شود، خطر این است که قواعد حقوقی به جای مهار قدرت، ابزار اعمال قدرت شوند و در چنین وضعی، ظاهر قانون‌مند می‌تواند پوششی برای نتایج ضدحکومت قانون باشد (Tamanaha, 2006: 1-2).

۳-۲. سازوکارهای قانونیت بدون حکومت قانون

برای تبدیل بحث به یک مدل قابل استفاده در تحلیل تطبیقی، سه سازوکار زیر قابل پیشنهاد است که هر سه، هم می‌توانند در متن و طراحی قانون اساسی ریشه داشته باشند و هم در شیوه اجرای آن. سوءاستفاده از قانون اساسی زمانی رخ می‌دهد که بازیگران سیاسی از مسیرهای رسمی اصلاح یا جایگزینی قانون اساسی استفاده می‌کنند تا نظام را کم‌دموکراتیک‌تر کنند؛ یعنی ابزارهای حقوقی تغییر، در خدمت تهی‌سازی محدودیت‌ها قرار می‌گیرد (Landau, 2013: 196). در این وضعیت نظام سیاسی می‌تواند قانونی بودن مسیر را به رخ بکشد، درحالی‌که مقصود نهادی، ضدحکومت قانون است.

هسته حکومت قانون حتی در قرائت‌های حداقلی بدون وجود دستگاه قضایی دارای استقلال حداقلی و بدون تضمین‌های دادرسی قابل تصور نیست (Raz, 1979: 210-212)، اما اقتدارگرایی معاصر می‌کوشد ظاهر دادگاه و نظارت را حفظ کند و در عین حال، با سازوکارهایی مانند تغییر قواعد انتصاب قضات، اعمال فشارهای بودجه‌ای بر قوه قضاییه و ایجاد نهادهای موازی، اثر نظارت را کم کند. نتیجه، تولید قانون‌گرایی نهادی است که کارکرد مهار قدرت را ندارد.

اقتدارگرایی پنهان غالباً از همان ابزارهایی استفاده می‌کند که در نظام‌های دموکراتیک هم دیده می‌شود، اما به شیوه‌ای که اعمال ضددموکراتیک را زیر نقاب قانون پنهان و نقدپذیری آن را دشوار کند (Varol, 2015: 1673). یکی از مهم‌ترین جلوه‌های این نقاب، اجرای گزینشی و حاکم کردن استثنا در پوشش قاعده

است. قانون برای گروهی سخت گیرانه اجرا می شود و برای گروهی دیگر، یا اجرا نمی شود یا تسهیل می گردد. این همان نقطه ای است که پیش بینی پذیری و برابری در برابر قانون به جای قاعده عمومی، به منطق پاداش یا تنبیه سیاسی تبدیل می شود. والدرون از زاویه اصول قانون مندی یادآور می شود که حتی برای قانون بودن قانون، ویژگی هایی مانند وضوح، عمومیت و قابلیت تبعیت پذیری لازم است (Waldron, 2008: 1135, 1140). اجرای گزینشی دقیقاً این ویژگی ها را از حیث عملی بی اعتبار می کند.

۲-۴. معیارهای تشخیص کلر کرد نمادین در تحلیل تطبیقی

برای اینکه مفهوم نمادین بودن به یک ابزار تحقیق تبدیل شود، این نوشتار آن را با سه شاخص عملیاتی به شرح زیر می سنجد. نخست، فاصله میان متن و اجرا است. در این معیار، حقوق و تضمین ها در متن قانون هست، اما نهادهای اعمال و تضمین کننده آن ها (دادگاه مستقل، نهاد نظارتی واقعی، دسترسی مؤثر به عدالت) تضعیف شده یا صوری است (Raz, 1979: 210-212; Ginsburg & Simpser, 2014: 7); دوم، فاصله میان آیین قانونی و نتیجه بیرونی است. بر اساس این معیار، تغییرات از مسیرهای رسمی و قانونی انجام می شود، اما نتیجه، کاهش رقابت، کاهش پاسخگویی و تمرکز قدرت است (Landau, 2016: 10-12; Bermeo, 2013: 196); سوم، فاصله میان قانون و اجرای گزینشی آن است. بر اساس این معیار، قانون در ظاهر عمومی است، اما در عمل گزینشی اجرا می شود و برابری حقوقی به امتیاز سیاسی بدل می گردد (Waldron, 2008: 1673; Varol, 2015: 1140).

باری، اقتدارگرایی معاصر از قانون اساسی یک ویرترین مشروعیت می سازد که با سه سازوکار عمده کار می کند: ۱. سوء استفاده از مسیرهای رسمی تغییر قانون اساسی؛ ۲. مهندسی نهادهای نظارتی و قضایی برای تهی کردن نظارت واقعی و ۳. اجرای گزینشی قانون برای مدیریت جامعه و رقبا. در بخش تطبیقی، نشان می دهیم این سه سازوکار چگونه در نمونه های مختلف، با شدت و صورت های متفاوتی تکرار می شوند.

۳. الگوهای قانون‌گرایی اقتدارگرا

مطالعه تطبیقی اقتدارگرایی معاصر زمانی از سطح گزارش توصیفی وضعیت کشورها عبور می‌کند که منطق مشترک کنش اقتدارگرا را صورت‌بندی کند؛ یعنی همان چیزی که با اصطلاحاتی همچون اقتدارگرایی شدن و قانون‌گرایی اقتدارگرا توصیف می‌شود. گزارش‌های داده‌محور نیز این نکته را تأیید می‌کنند

قانون اساسی در بسیاری از نظام‌های اقتدارگرایی معاصر، نه حذف می‌شود و نه الزاماً بی‌اثر می‌گردد؛ بلکه مرکز ثقل کارکردش جابه‌جا می‌شود و از نقش مهار قدرت به زبان توجیه و مشروعیت‌بخشی مهندسی قدرت تغییر می‌کند. این جابه‌جایی، معمولاً در قالب یک بسته حقوقی نهادی رخ می‌دهد که از یک سو مسیرها را قانونی و قابل دفاع جلوه می‌دهد و از سوی دیگر، ظرفیت‌های واقعی حکومت قانون را تهی می‌کند. نخستین نشانه این وضعیت، تناقضی است که نباید ساده انگاشته شود و آن اینکه تغییرات می‌توانند کاملاً قانونی باشند، اما نتیجه‌شان ضدحکومت قانون باشد. مفهوم سوءاستفاده از قانون اساسی دقیقاً برای توضیح استفاده از سازوکارهای رسمی اصلاح یا جایگزینی قانون اساسی برای کاهش رقابت سیاسی و فرسایش نظارت مؤثر، بی‌آنکه ضرورتاً از قواعد رویه‌ای تغییر عدول شود، مورد استفاده قرار گرفته است (Landau, 2013: 195–196). در این الگو نظام‌های سیاسی از نمادهای قانون اساسی مثل رفراندوم و اراده مردم به مثابه سپر مشروعیت بهره می‌گیرد تا هزینه سیاسی تمرکز قدرت را کاهش دهد.

اما لایه دوم آنجاست که قانون نه فقط پوشش، بلکه سلاح می‌شود. مقامات سیاسی برآمده از انتخابات، از حقوق و ابزارهای قانونی برای فرسایش تدریجی قانون اساسی استفاده می‌کنند؛ به گونه‌ای که فرایند در نگاه نخست می‌تواند اصلاحات درون قانونی به نظر برسد، درحالی‌که در عمق به تهی‌سازی پاسخگویی و بازآرایی نقاط کنترل می‌انجامد (Scheppele, 2018: 545–546). در این چارچوب، قواعد انتصاب و صلاحیت‌ها بازطراحی می‌گردد، نهادهای نظارتی از استقلال تهی می‌شوند و اکثریت‌های پایدار درون ساختار دولت تثبیت می‌شوند.

۴. مطالعه تطبیقی

این گفتار صرفاً نقشه مفهومی و ابزار تحلیلی را فراهم می‌کند؛ اما داوری درباره قوت و کارآمدی آن، منوط به آزمون در تجربه‌های عینی نظام‌های اقتدارگرایی معاصر است. از همین رو، در ادامه، مطالعه تطبیقی برخی

نظام‌های سیاسی به صورت منظم و موردی انجام می‌شود تا نشان داده شود هر یک از سازوکارهای یادشده در متن قانون اساسی، طراحی نهادی و شیوه اجرای قواعد چگونه عینیت می‌یابد.

۴-۱. مجارستان

مجارستان نمونه‌ای ممتاز برای بحث ماست، زیرا بخش مهمی از چرخش اقتدارگرایانه در آن، دقیقاً از مسیر حقوق اساسی و بازآرایی نهادی عبور کرده است. اکثریت پارلمانی قاطع، امکان نوعی بازنویسی سریع نظم قانون اساسی را داشتند؛ بازنویسی‌ای که نه فقط قواعد، بلکه توازن نهادی و ظرفیت مهار قدرت را هدف گرفت و به تثبیت موقعیت‌هایی برای نیروهای همسو در نهادهای کلیدی انجامید. ویژگی قابل توجه این تجربه آن است که تغییرات حقوق اساسی با نمایش نمادین همراه شد. در نگاه تحلیلی، این نمادپردازی صرفاً جنبه تزئینی ندارد، بلکه ظرفیت سیاسی لازم را برای مهندسی نهادی فراهم می‌کند؛ زیرا تغییرات ماهوی را در قالب نظم جدید قابل قبول‌تر می‌سازد و حساسیت عمومی را نسبت به پیامدهای نهادی دقیق کاهش می‌دهد (Bánkuti et al, 2012: 237–239).

در لایه نهادی، محور اصلی حفظ صورت کنترل همراه با تهی کردن کنترل واقعی است. بازطراحی قواعد و نهادها به نحوی انجام می‌شود که امکان‌های نظارت مستقل کاهش یابد، درحالی که نظام سیاسی همچنان می‌تواند از وجود نهادها، انتخابات و حتی زبان حقوق بنیادین به عنوان شواهد قانون‌گرایی استفاده کند. برای تکمیل تصویر و افزایش دقت مفهومی، تجربه مجارستان را می‌توان ذیل اساسی‌گرایی غیرلیبرال^۱ نیز دسته‌بندی کرد. رویکردی که می‌کوشد نشان دهد چگونه ظاهر قانون اساسی و قواعد دموکراتیک به صورت سطحی حفظ می‌شود، اما اصول حکومت قانون و سازوکارهای حمایتی حقوق بنیادین، تضعیف می‌گردد (Drinóczi & Bień-Kacała, 2019: 1140–1142).

۴-۲. ترکیه

مسیر چرخش اقتدارگرایانه در ترکیه، به جای گسست عریان از قانون اساسی، عمدتاً از رهگذر حقوقی‌سازی تغییر رژیم پیش رفت. ابتدا فرسایش تدریجی توازن نهادی درون نظم پارلمانی و سپس تثبیت نظام ریاستی

1. Illiberal Constitutionalism

در قالب اصلاحات قانون اساسی صورت گرفت. این مسیر را باید اقتدارگرایی رقابتی فهمید؛ وضعیتی که در آن انتخابات و نهادهای رسمی باقی می‌مانند، اما زمین بازی به سود حاکمیت نامتوازن می‌شود. اسن و گوموشجو، با اتکا به تحولات انتخاباتی و سازوکارهای نهادی دهه ۲۰۱۰، تصریح می‌کنند که ترکیه به جای حرکت به سمت تثبیت دموکراتیک، به سوی اقتدارگرایی رقابتی لغزیده و شاخص‌هایی همچون نابرابری در رقابت سیاسی، نقض آزادی‌های مدنی و انتخابات ناعادلانه در آن برجسته شده است (Esen & Gümüşçü, 2016: 1581–1584, 1586–1587).

در ۱۶ آوریل ۲۰۱۷ (۲۷ فروردین ۱۳۹۶)، بسته‌ای از اصلاحات قانون اساسی با رأی «آری» تصویب شد؛ درحالی‌که نسبت آراء بسیار نزدیک بود: حدود ۵۱/۴۱ درصد آری در برابر ۴۸/۵۹ درصد نه (OSCE/ODIHR, 2017: 27). همین برتری حداقلی، برای دولت امکان ارجاع به تفویض اختیار انتخاباتی و بازنمایی تغییرات به‌عنوان خواست مردم را فراهم کرد. اما نکته تعیین‌کننده این است که قانونی بودن مسیر (همه‌پرسی) ضرورتاً دموکراتیک بودن کیفیت آن را تضمین نکرد. گزارش نهایی هیئت ناظر سازمان امنیت و همکاری اروپا^۱ تصریح می‌کند که رأی‌دهندگان به اطلاعات کافی درباره اصلاحات و آثار آن دسترسی نداشتند و کارزار «آری» بر رسانه‌ها چیرگی چشمگیر داشت؛ امری که توان رأی‌دهندگان برای انتخاب آگاهانه را محدود می‌کرد (OSCE/ODIHR, 2017: 3–4, 18–19). این دقیقاً همان نقطه‌ای است که نماد (همه‌پرسی) می‌تواند به جای تقویت حکومت قانون، به پوشش مشروعیت برای بازطراحی قدرت بدل شود.

اهمیت تجربه ترکیه در این است که اصلاحات سال ۲۰۱۷ صرفاً تغییر شکل حکومت نبود؛ بلکه به تعبیر کمیسیون ونیز، با اصلاح گسترده اصول متعدد قانون اساسی، به سمت ایجاد نظام ریاستی حرکت کرد که باید با معیارهای تفکیک قوا و کنترل و توازن سنجیده شود (European Commission for Democracy through Law [Venice Commission], 2017: 4–5). کمیسیون ونیز همچنین نسبت به شرایط فرایند اصلاح قانون اساسی از جمله محدودیت‌های گسترده بر تجمعات و فضای عمومی در دوره وضعیت اضطراری و نیز کیفیت مباحثات و رأی‌گیری پارلمانی انتقاد دارد (Venice Commission, 2017: 3–6).

1. ODIHR

وقتی فرایند تغییر قانون اساسی به صورت فشرده، بسته و در بستر محدودیت‌های سیاسی پیش می‌رود، کارکرد نمادین قانون اساسی می‌تواند بر کارکرد محدود کننده آن غلبه پیدا کند.

تحول ترکیه را نمی‌توان منفک از پس‌لرزه‌های کودتای نافرجام ۲۰۱۶ فهمید؛ زیرا کودتا و پیامدهایش، بستر سیاسی و امنیتی لازم برای تشدید تمرکز قدرت و تضعیف نهادهای مهار کننده را تقویت کرد. شکست کودتا در عین حال که تاب‌آوری نظام سیاسی را نمایش داد، به تداوم و حتی تشدید ویژگی‌های اقتدارگرایی رقابتی یاری رساند؛ ازجمله از طریق دسترسی گسترده حاکمیت به منابع عمومی و خصوصی و کنترل رسانه‌ها و فشرده شدن فضای رقابت و اعتراض (Esen & Gümüşçü, 2017: 59-61). تفویض اختیار انتخاباتی در کنار فضای امنیتی، به پشتوانه‌ای برای گذار به نظام ریاستی تبدیل شد. این گذار گرچه ظاهر حقوقی داشت، اما پیامد نهادی‌اش تضعیف کنترل و توازن قوا بود.

برای فهم تجربه ترکیه، لازم است با مفهوم دولت آنوکراتیک آشنا شد. آنوکراسی، گونه‌ای دولت ترکیبی است که در آن، ویژگی‌های نظام‌های دموکراتیک و غیردموکراتیک وجود دارد. همین مقوله موجب شده برخی نویسندگان از آن تحت عنوان «دموکراسی جزئی» یاد کنند. در نظام‌های مذکور در کنار آزادی، محدودیت‌های سیاسی قابل توجهی نسبت به گروه‌های مختلف به‌خصوص مخالفان دولت اعمال می‌شود. دولت آنوکراتیک اغلب با وقایعی نظیر کودتا و تغییر ناگهانی رهبری ایجاد می‌شوند. البته الزاماً هر کودتایی منجر به ایجاد دولت آنوکراتیک نمی‌شود. اما کودتای ۲۰۱۶ ترکیه موجب گذار به سمت دموکراسی شکننده و تکوین دولت آنوکراتیک شده است. آنوکراسی که ریشه در فرهنگ سیاسی ترکیه دارد، در تلاش است تا با مجموعه اقدامات کوتاه‌مدت مثل بازداشت‌های گسترده، محدودیت در آزادی سیاسی، بیان و اجتماعات، سرکوب مخالفان، تغییرات بلندمدتی در قانون اساسی ایجاد نماید (سیفی و پورحسن، ۱۳۹۸: ۱۴۶، ۱۵۸، ۱۷۱).

برآیند مطالعه ترکیه این است که قانون اساسی می‌تواند هم‌زمان دو نقش بازی کند. از یک سو، با رأی‌گیری سراسری و زبان قانون، مشروعیت نمایشی تولید کند و از سوی دیگر، با بازطراحی اختیارات و سازوکارهای نهادی، ظرفیت‌های واقعی مهار قدرت را کاهش دهد. از همین رو، ترکیه یک نمونه روشن از آن است که چرا قانون‌گرایی می‌تواند با افول حکومت قانون هم‌مسیر شود.

روسیه در سال ۲۰۲۰ نمونه‌ای آموزنده از همان منطق قانون‌گرایی بدون حکومت قانون است؛ زیرا تغییرات اساسی، از طریق بازطراحی حقوق اساسی با زبان مشروعیت‌بخش پیش رفت. اهمیت این تجربه از آن رو مضاعف است که اصلاحات، تک‌موضوعی نبود؛ بلکه یک بسته بزرگ و فشرده را شکل داد؛ به گونه‌ای که نزدیک به یک‌سوم متن قانون اساسی ۱۹۹۳ را تحت تأثیر قرار داد (Bui-Ngoc Son, 2021: 752-754). همین بسته بودن اصلاحات، زمینه را برای کارکرد نمادین قانون اساسی فراهم کرد. رأی دهنده با یک مجموعه درهم‌تنیده مواجه شد که در آن، تغییرات مربوط به تمرکز قدرت، کنار تضمین‌های اجتماعی و عناصر هویتی قرار گرفت و امکان تفکیک و داوری جزء به جزء را از افکار عمومی گرفت (Hutcheson & McAllister, 2021: 356-357).

از حیث فرایندی، یکی از نکات کلیدی این است که اصلاح قانون اساسی روسیه الزاماً نیازمند مراجعه به رأی عمومی نبود و قواعد تقنینی داخلی (آرای لازم در دومای دولتی و شورای فدراسیون و مجالس واحدهای فدرال) کفایت می‌کرد؛ با این حال، رئیس‌جمهور از ابتدا بر برگزاری یک رأی‌گیری سراسری مشورتی برای مشروعیت‌بخشی اصرار کرد و همین رأی‌گیری به شرط لازم‌الاجرا شدن بسته اصلاحی تبدیل شد (Hutcheson & McAllister, 2021: 361-362). فرایند تقنینی با سرعت بالا پیش رفت، سپس با شیوع کووید-۱۹ رأی‌گیری به تعویق افتاد و نهایتاً رأی‌گیری سراسری روسیه^۱ از ۲۵ ژوئن تا ۱ ژوئیه ۲۰۲۰ برگزار شد. سؤال رأی‌گیری نیز کلی و بسته‌ای بود: «آیا اصلاحات قانون اساسی را تأیید می‌کنید؟» مطابق داده‌های رسمی مورد استناد کمیسیون ونیز، ۷۸ درصد «آری» و ۲۲ درصد «نه» با مشارکت ۶۸ درصد گزارش شد (Venice Commission, 2021: 5). باری، رأی‌گیری یک سازه مشروعیت‌ساز بود تا مجموعه‌ای بسیار متکثر از تغییرات، در قالب یک تأیید مردمی صورت‌بندی شود؛ به‌ویژه آنکه، رأی‌دهندگان حق انتخاب جزء به جزء نداشتند و باید کل بسته را یکجا می‌پذیرفتند یا رد می‌کردند.

در سطح سیاسی مهم‌ترین جزء بسته، همان صفرسازی بود که امکان می‌داد دوره‌های پیشین ریاست‌جمهوری در محاسبه سقف دوره‌ها نادیده گرفته شود و عملاً امکان تداوم قدرت تا سال ۲۰۳۶ فراهم

1. All-Russian Vote

گردد. نکته مهم این است که خود این تغییر، در تبلیغات و کارزار عمومی قانون بحث نبود و در میان انبوهی از اصلاحات پنهان شد (Hutcheson & McAllister, 2021: 356-357). از منظر حقوق عمومی، این همان نقطه‌ای است که صورت قانون‌گرایی می‌تواند کارکردی ضدحکومت قانون پیدا کند، زیرا تغییر بسیار حساس مربوط به گردش قدرت، در قالب یک بسته گسترده و نمادین عرضه می‌شود تا هزینه اجتماعی و سیاسی آن کاهش یابد.

تمرکز رسانه‌ها بر بحث دوره‌های ریاست‌جمهوری باعث شد تا بخش‌های دیگر اصلاحات کمتر دیده شود، حال آنکه اصلاحات تقریباً یک‌سوم قانون اساسی را متأثر کرد و از حیث فنی و نهادی بازطراحی وسیع محسوب می‌شد (Bui-Ngoc Son, 2021: 752-754). این نکته از حیث روش‌شناسی تطبیقی مهم است. اقتدارگرایی معاصر غالباً تغییرات را به گونه‌ای طراحی می‌کند که قانون نزاع را روی یک بند متمرکز کند، درحالی‌که تغییرات نهادی کم‌صداتر (که به مراتب بادوام‌ترند) به آرامی تثبیت شوند.

در سطح نهادی، کمیسیون و نیز تصریح می‌کند که یکی از نتایج مهم اصلاحات قانون اساسی، تقویت صلاحیت‌ها و موقعیت رئیس‌جمهور است و سپس به تفصیل نشان می‌دهد چگونه جابه‌جایی صلاحیت‌ها و تنظیم دوباره رابطه دولت و رئیس‌جمهور، به استحکام بیشتر جایگاه رئیس‌جمهور می‌انجامد (Venice Commission, 2021: 16-17). در اینجا مسئله صرف افزایش اختیارات یک مقام نیست، بلکه مسئله تغییر موازنه قوا است. وقتی قانون اساسی، محور هماهنگی و جهت‌دهی کل ساختار اجرایی را به رئیس‌جمهور نسبت می‌دهد، امکان پاسخ‌خواهی نهادمند از دولت و تفکیک واقعی مسئولیت‌ها تضعیف می‌شود.

آنچه تجربه روسیه را از بسیاری نمونه‌های دیگر متمایز می‌کند، هم‌نشینی تقویت قدرت با تضمین‌های اجتماعی و نشانه‌گذاری هویتی و ارزشی در متن قانون اساسی است. رأی‌گیری سال ۲۰۲۰ صرفاً درباره مهندسی قدرت نبود؛ بلکه بسته‌ای ترکیبی بود که هم‌زمان تضمین‌های اجتماعی و ارزش‌های هویتی محافظه‌کارانه را در قانون اساسی نهادینه می‌کرد (Hutcheson & McAllister, 2021: 355). تغییرات ۲۰۲۰ در سطح رفاهی نیز حامل پیام بود. تضمین‌هایی مانند حداقل دستمزد نه کمتر از حداقل معیشت و بیمه اجتماعی اجباری به‌عنوان تعهد ساختاری دولت فدرال برجسته شد و همین لایه رفاهی می‌توانست کارکرد

جذب رضایت یا دست کم کاهش مقاومت در برابر بخش‌های سخت بسته را تقویت کند (Bui-Ngoc, 2021: 781-783).

۴-۴. ونزوئلا

ونزوئلا به‌ویژه از اواخر دوران چاوز و سپس در دوره مادورو، یکی از روشن‌ترین مصادیق قانون‌گرایی بدون حکومت قانون است؛ زیرا حرکت به سمت اقتدارگرایی، از مسیر نفی آشکار قانون انجام نشد، بلکه این امر از طریق حقوقی‌سازی تمرکز قدرت و به‌کارگیری گزینشی ابزارهای قانونی پیش رفت. خاویر کورالس، سازوکار غالب این مسیر را قانون‌گرایی اقتدارگرا می‌نامد؛ وضعیتی که در آن قانون به‌مثابه منبع قدرت اجرایی فعال می‌شود، اما همان‌گاه که باید به‌عنوان مهارکننده قدرت عمل کند یا گزینشی اجرا می‌شود یا اساساً بی‌اثر می‌گردد (Corrales, 2015: 38-39).

در رکن نخست، قوه مجریه را تقویت و سایر قوا را تضعیف می‌کند. از زمان به قدرت رسیدن چاوز، حزب حاکم با تکیه بر دست بالا در نهادهای قانون‌گذاری (از «مجلس مؤسسان ۱۹۹۹») تا نهادهای تقنینی پس از آن) و نیز با اتکا به کنترل دیوان عالی، توانست قواعدی را تصویب کند که اختیارات اجرایی را گسترش داده و تعادل نهادی را به زیان سازوکارهای کنترل و توازن قوا تغییر می‌دهد (Corrales, 2015: 39). نکته مهم در منطق کارکرد نمادین قانون اساسی این است که این تقویت، در زبان حقوق اساسی معمولاً با ادبیات بازسازی جمهوری، دموکراسی مشارکتی یا نوآوری‌های دموکراتیک عرضه می‌شود؛ اما پیامد نهادی‌اش می‌تواند به تمرکز قدرت و کاهش پاسخگویی بینجامد.

رکن دوم به اجرای ناسازگار، جانبدارانه و گزینشی مربوط است. وضعیتی که در آن با ترکیبی از قواعد، مجوزها، فشارهای اداری و ابزارهای اقتصادی، کثرت‌گرایی رسانه‌ای فرسوده می‌شود، بدون آنکه رژیم ناگزیر شود قانون را کنار بگذارد (Corrales, 2015: 41-44). در چنین وضعی قانون بخشی از بازی قدرت می‌شود.

رکن سوم، مهم‌ترین حلقه برای تبیین قانون‌گرایی بدون حکومت قانون است. جایی که نظام حقوقی ظاهراً موجود است، اما وقتی باید به‌عنوان سپر علیه قدرت عمل کند، بی‌اثر یا همسو می‌شود. کورالس در تحلیل انتخابات ۲۰۱۳ و منازعات پس از آن، نشان می‌دهد که دادگاه‌ها به‌مثابه عنصر مرکزی عدم استفاده

از حکومت قانون عمل کردند؛ زیرا دستگاه قضایی از طریق وابستگی سیاسی و عدم امنیت شغلی قضات، عملاً در نقش داور بی طرف ظاهر نشد. از میان ده ها هزار رأی صادره دیوان عالی از سال ۲۰۰۵، هیچ رأیی علیه دولت صادر نشده است. این داده اگرچه ممکن است از حیث تفصیلی محل بحث باشد، اما به عنوان نشانه ای از فقدان کنترل قضایی مؤثر است (Corrales, 2015: 44). این نقطه، دقیقاً همان جایی است که صورت قانون حفظ می شود (دادگاه، رأی، رسیدگی)، اما مضمون حکومت قانون (کنترل مؤثر و امکان دادخواهی بی طرفانه) فرومی ریزد.

قانون اساسی برای برکناری قضات دیوان عالی، سازوکار سخت گیرانه تری پیش بینی کرده بود (ازجمله رأی دوسوم در موارد خاص)، اما قانون جدید مسیرهای مداخله سیاسی را تسهیل کرد. این امر دقیقاً مصداقی از قانونی نمایی فرسایش است. تغییرات در قالب قانون انجام می شود، اما نتیجه، تضعیف یکی از ستون های حکومت قانون یعنی استقلال قضایی است. دیوان عالی در روندی تدریجی از نقش قضایی فاصله گرفت و به ابزاری برای تضعیف نهادهای منتخب تبدیل شد.

نمونه ونزوئلا نشان می دهد چگونه قانون گرایی اقتدارگرا می تواند هم زمان سه کار انجام دهد: ۱. با قانون گذاری توانمندساز، ظرفیت اجرایی را افزایش دهد (Corrales, 2015: 39)؛ ۲. با اجرای گزینشی، فضاهای عمومی و رسانه را مهندسی کند (Corrales, 2015: 41-44) و ۳. با تعطیل کردن کنترل قضایی یا فعال سازی سیاسی دادگاه، حکومت قانون را از درون تهی سازد (Casal Hernández, 2020: 953-954; Corrales, 2015: 44).

یافته های چهار مطالعه موردی فوق، این نتیجه مشترک را تقویت می کند که اقتدارگرایی معاصر غالباً با حذف قانون اساسی پیش نمی رود، بلکه با بازمعنا کردن آن کار خود را می کند. در مجارستان، بازنویسی سریع نظم حقوق اساسی و بازآرایی نهادی، در کنار نمادپردازی آغاز نظم جدید، به تضعیف سازوکارهای مهار قدرت انجامید. در ترکیه همه پرسی ۲۰۱۷ و اتکا به تفویض اختیار انتخاباتی، در بستری شکل گرفت که کیفیت رقابت و دسترسی برابر به اطلاعات، محل تردید جدی بود؛ بنابراین قانونی بودن مسیر به خودی خود تضمین کننده حکومت قانون نبود. در روسیه بسته سازی اصلاحات ۲۰۲۰ و رأی گیری سراسری، امکان پنهان کردن تغییرات حساس (ازجمله صفرسازی دوره های ریاست جمهوری تا قبل از اصلاحات اخیر) را در کنار

عناصر هویتی و رفاهی فراهم کرد؛ یعنی پیوند رفاه‌نمایی و هویت‌سازی با تمرکز قدرت در پوشش قانون اساسی.

در ونزوئلا نیز قانون‌گرایی اقتدارگرا از طریق استفاده یا سوءاستفاده یا عدم استفاده مناسب از قانون برای تقویت قوه مجریه، مهندسی فضای عمومی و تضعیف کنترل قضایی همراه با سیاست‌هایی که استقلال قضایی را در قالب قانون تضعیف کرد. رخ نمود. برآیند تطبیقی این است که کارکرد نمادین قانون اساسی در این نمونه‌ها، سه محصول مشترک دارد. نخست، قانونی‌نمایی تغییرات و کاهش هزینه سیاسی تمرکز قدرت؛ دوم، عدم مهار قدرت از طریق بازآرایی دادگاه‌ها، نهادهای نظارتی و قواعد رقابت؛ و سوم، ساختن روایت خیر عمومی با الحاق عناصر رفاهی و هویتی که مقاومت اجتماعی را کاهش می‌دهد.

نتیجه‌گیری

نقطه عزیمت نوشتار حاضر، بررسی این مسئله مهم بود که چگونه ممکن است در نظام‌های اقتدارگرایی معاصر قانونیت تقویت شود، اما حکومت قانون تضعیف گردد و به‌طور دقیق‌تر، قانون اساسی چگونه می‌تواند در عین حضور پررنگ به جای آنکه سازوکار مهار قدرت باشد، به منبعی برای مشروعیت‌بخشی تمرکز قدرت بدل شود. این تناقض از راه تغییر کارکرد قانون اساسی رخ می‌دهد. قانون اساسی از نقشه تحدید قدرت به زبان توجیه قدرت تغییر می‌یابد.

تغییر کارکرد قانون اساسی، معمولاً از طریق یک طراحی حقوقی و نهادی مشترک تحقق می‌یابد. نقطه آغاز، ایجاد یا بازطراحی مسیرهای رسمی تغییر است که می‌تواند کاملاً قانونی به نظر برسد، اما نتیجه‌اش تغییر موازنه قوا به نفع یک قوه و تضعیف نقاط کنترل باشد. اقتدارگرایی عمدتاً مولود ادغام و امتزاج قوا در یک هیئت و هیمنه واحد است یا حتی سنگینی کفه ترازوی یک قوه. بی‌جهت نیست که گفته شود برای نیل به دموکراسی راستین بایستی بر اساسی‌گرایی نیز لگام زد. یعنی قانون اساسی و اساسی‌گرایی که خود قرار است مهارگر و تحدید کننده و موازنه‌گر قدرت باشند، ممکن است تهدیدی برای آن و زمینه‌ساز بستری برای ظهور اقتدارگرایی بر فراز قدرت عمومی گردد.

در گام بعد، طراحی اقتدارگرایانه به سراغ نهادهایی می‌رود که باید حامی حکومت قانون باشند که شامل دادگاه‌ها، نهادهای نظارتی، رسانه و قواعد رقابت سیاسی می‌شود. نکته ظریف این است که نهادها معمولاً

حذف نمی‌شوند؛ بلکه صورتشان حفظ و اثرشان تهی می‌گردد. دادگاه هست، اما استقلال و ظرفیت مهار کاهش می‌یابد؛ نظارت هست، اما به نظارت صوری تبدیل می‌شود؛ انتخابات هست، اما میدان رقابت نابرابر می‌گردد؛ حقوق بنیادین در متن قانون دیده می‌شود، اما ضمانت اجرای آن‌ها گزینشی و فرسوده است. بنابراین، مسئله محوری، گذار از نهادهای مهارکننده به نهادهای همسو است.

ویژگی مهم اقتدارگرایی معاصر آن است که این فرسایش نهادی، غالباً در یک بسته اصلاحی متنوع و متکثر عرضه می‌شود. تمرکز قدرت در کنار عناصر هویتی، اخلاقی یا رفاهی قرار می‌گیرد تا یک روایت جامع از خیر عمومی ساخته شود. کارکرد این بسته اصلاحات، کاهش مقاومت اجتماعی و تقسیم کردن مخالفت‌هاست؛ زیرا در تجربه زیسته شهروند، مخالفت با تغییرات نهادی قدرت‌محور ممکن است به مثابه مخالفت با ارزش‌ها یا رفاه تلقی شود. بدین ترتیب، قانون اساسی به ظرفی بدل می‌شود که در آن، هم تغییرات سخت نهادی جا می‌گیرد و هم عناصر نرم اقناع و این دقیقاً همان چیزی است که از آن با عنوان کارکرد نمادین قانون اساسی یاد شد. این کارکردها شامل تولید مشروعیت، مدیریت ادراک عمومی و طبیعی‌سازی تمرکز قدرت در قالب زبان قانون می‌شود.

ظاهرگرایی حقوقی زمانی رخ می‌دهد که قانون اساسی و ابزارهای حقوقی به جای آنکه قدرت را در چارچوبی پاسخگو مقید کنند، امکان تمرکز و مهندسی قدرت را قانونی بنمایند. این انتقال کارکردی، با سه پیامد عملی همراه است. نخست، فاصله میان هنجار و عمل افزایش می‌یابد؛ دوم، فاصله میان تشریفات قانونی و نتایج نهادی عمیق می‌شود؛ و سوم، فاصله میان ادعای عمومیت قانون و واقعیت اجرای گزینشی به شکافی ساختاری بدل می‌گردد. درنهایت، هرچه این شکاف‌ها پایدارتر شود، قانون اساسی به عامل توجیه قدرت سیاسی تبدیل می‌شود.

مسئله اقتدارگرایی معاصر را نباید صرفاً در سطح اخلاق سیاسی، فرهنگ عمومی یا اراده افراد خلاصه کرد؛ بلکه باید آن را به مثابه یک طراحی نهادی دید که از زبان قانون اساسی بهره می‌گیرد. بنابراین اگر قرار باشد از منظر حقوق عمومی معیارهای برای شناسایی این مسیر ارائه شود، باید به نشانه‌هایی توجه کرد که معمولاً پشت الفاظ زیبا مانند سرعت و بسته بودن اصلاحات، تضعیف تدریجی استقلال قضایی و نهادهای نظارتی، تبدیل رقابت سیاسی به رقابت نابرابر و انتقال تدریجی حقوق بنیادین از سطح تضمین‌های قابل استناد

به سطح وعده‌های گفتاری، پنهان می‌شوند. باری، قانون اساسی در اقتدارگرایی معاصر می‌تواند هم‌زمان پررنگ‌تر و کم‌مهارتر شود و دقیقاً در همین هم‌زمانی است که باید نسبت قانون‌گرایی با حکومت قانون را دوباره، به صورت دقیق بازخوانی کرد.

منابع

- حبیب‌زاده، محمدجعفر و تیربندی، احسان (۱۴۰۴). «سنجه کارآمدی حکومت قانون در نظام حقوقی ایران»، **دوفصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق کیفری و جرم‌شناسی**، دوره ۲، شماره ۳.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر و سمائی، مهدی (۱۴۰۳). «مطالعه تطبیقی استعفای قاضی در نظام‌های اقتدارگرا»، **دوفصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق کیفری و جرم‌شناسی**، دوره ۱، شماره ۱.
- زارعی، محمدحسین (۱۳۸۶). «حکومت قانون و دموکراسی: سازگاری یا تعارض»، **مجله تحقیقات حقوقی**، شماره ۴۸.
- سیفی، عبدالمجید و پورحسن، ناصر (۱۳۹۸). «ترکیه پساکودتا و گذار به دولت آنوکراتیک»، **دولت‌پژوهی**، شماره ۱۹.
- مرادخانی، فردین (۱۴۰۱). «تحولات تاریخی مفهوم مدرن قانون اساسی»، **فصلنامه تحقیقات حقوقی**، شماره ۱۰۰.
- مرادخانی، فردین (۱۴۰۴). «مفهوم شبه قانون اساسی (مطالعه تطبیقی)»، **حقوق عمومی تطبیقی**، شماره ۳.
- مهدوی، امیرحسین (۱۴۰۲). **انتخابات در نظام‌های اقتدارگرا**. نشر آسو.

References

- Bánkuti, M, Halmai, G, & Scheppele, K. L (2012). From Separation of Powers to A Government Without Checks: Hungary's Old and New Constitutions. In G. A. Tóth (Ed.), *Constitution for A Disunited Nation: On Hungary's 2011 Fundamental Law* (pp. 237–268). CEU Press.
- Bermeo, N (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19.
https://ucg.ac.me/skladiste/blog_607795/objava_206974/fajlovi/On%20Democratic%20Backsliding.pdf
- Bui-Ngoc Son (2021). Russia's Big-Bang Constitutional Amendments. *New York University Journal of International Law and Politics*, 53(3), 751–783.
https://www.nyuilp.org/wp-content/uploads/2021/08/NYUJILP_53.3_Bui-Ngoc-Son_Russia.pdf
- Casal Hernández, J. M (2020). The Constitutional Chamber and The Erosion of Democracy In Venezuela. *ZaöRV*, 80(4), 913–971.
https://www.zaoerv.de/80_2020/80_2020_4_a_913_971.pdf
- Corrales, J (2015). The Authoritarian Resurgence: Autocratic Legalism in Venezuela. *Journal of Democracy*, 26(2), 37–51. <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2015/04/Corrales-26-2.pdf>
- Drinóczi, T, & Bień-Kacała, A (2019). Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland. *German Law Journal*, 20, 1140–1166. DOI: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.83>
- Duke, G (2024). Constitutional Symbolism in the Shadow of the Common Good. *German Law Journal*, 25(3), 369–386.
https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7729E6C5C2FCA608EB844C2D886A4997/S2071832223001062a.pdf/constitutional_symbolism_in_the_shadow_of_the_common_good.pdf
- Esen, B, & Gümüşçü, Ş (2016). Rising Competitive Authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732>
- Esen, B, & Gümüşçü, Ş (2017). Turkey: How the coup failed. *Journal of Democracy*, 28(1), 59–73. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0006>
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) (2017). *Turkey—Opinion On The Amendments To The Constitution Adopted By The Grand National Assembly On 21 January*

- 2017 And To Be Submitted To A National Referendum On 16 April 2017 (CDL-AD(2017)005). Council of Europe.
- <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad%282017%29005-e>
- European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) (2021). Russian Federation—Interim Opinion On Constitutional Amendments And The Procedure For Their Adoption (CDL-AD(2021)005). Council of Europe.
- <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282021%29005-e>
- Ginsburg, T, & Simpser, A (2014). Introduction: Constitutions In Authoritarian Regimes. In T. Ginsburg & A. Simpser (Eds.), *Constitutions in Authoritarian Regimes* (pp. 1–26). Cambridge University Press.
- https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781107723399_A23755094/preview-9781107723399_A23755094.pdf
- Habibzadeh, M J and Samaei, M (2024). Comparative Study of Judicial Resignation in Authoritarian Regimes. *Research and development in criminal law and criminology*, 1(1), 36-65. doi: 10.22034/jclc.2024.718667 (In Persian)
- Habibzadeh, M J and Tirbandpey, E (2025). Assessing the Efficacy of the Rule of Law in Iran's Legal System. *Research and development in criminal law and criminology*, 2(3), 171-196. doi: 10.22034/jclc.2025.2049834.1142 (In Persian)
- Hutcheson, D. S, & McAllister, I (2021). Consolidating The Putin Regime: The 2020 Referendum On Russia's Constitutional Amendments. *Russian Politics*, 6, 355–376.
- Landau, D (2013). Abusive Constitutionalism. *UC Davis Law Review*, 47(1), 189–260.
- https://lawreview.law.ucdavis.edu/sites/g/files/dgvnsk15026/files/media/documents/47-1_Landau.pdf
- Levitsky, S, & Way, L. A (2010). *Competitive Authoritarianism: The Origins and Dynamics of Hybrid Regimes in The Post- Cold War Era*. Cambridge University Press.
- Levitsky, S, & Ziblatt, D (2018). *How Democracies Die*. Crown.
- Mahdavi, A. H (2023). *Elections in Authoritarian Systems*, Asou Publishing (In Persian)
- Moradkhani, F (2023). Historical developments of the modern concept of the Constitution. *Legal Research Quarterly*, 25(100), 297-328. doi: 10.29252/jlr.2021.223059.1964 (In Persian)
- Moradkhani, F (2025). The Concept of the Quasi-Constitution: A Comparative Study. *Journal of Comparative Public Law*, 2(3), 55-82. doi: 10.22091/cpl.2026.13927.1066 (In Persian)
- Nord, M, Altman, D, Angiolillo, F, Fernandes, T, Good God, A, & Lindberg, S. I (2025). *Democracy Report 2025: 25 years of autocratization – Democracy trumped?* V-Dem Institute.
- OSCE/ODIHR (2017). Republic Of Turkey: Constitutional Referendum, 16 April 2017. Limited referendum observation mission final report.
- <https://www.osce.org/odihr/elections/turkey/324816>
- Raz, J (1979). The Rule of Law and Its Virtue. In *The Authority of Law: Essays On Law and Morality* (pp. 210–229). Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198253457.001.0001
- Scheppele, K. L (2018). Autocratic Legalism. *University Of Chicago Law Review*, 85(2), 545–583.
- https://lawreview.uchicago.edu/sites/default/files/11%20Scheppele_SYMP_Online.pdf
- Seifi, A. and Pourhassan, N (2019). Post-coup Turkey and the Transition to the Anocratic Government. *State Studies*, 5(19), 139-173. doi: 10.22054/tssq.2019.25394.366 (In Persian)
- Tamanaha, B. Z (2006). *Law as A Means to an End: Threat to The Rule of Law*. Cambridge University Press.
- https://assets.cambridge.org/97805216/89670/excerpt/9780521689670_excerpt.pdf
- Varol, O. O (2015). Stealth Authoritarianism. *Iowa Law Review*, 100(4), 1673–1742.
- <https://ilr.law.uiowa.edu/sites/ilr.law.uiowa.edu/files/2023-02/ILR-100-4-Varol.pdf>
- Waldron, J (2008). Positivism and Legality: Hart's Equivocal Response to Fuller. *New York University Law Review*, 83, 1135–1169.
- <https://www.nyulawreview.org/wp-content/uploads/2018/08/NYULawReview-83-4-Waldron.pdf>
- Zarei, M. H (2008). Rule of Law and Democracy: Compatibility or Conflict. *Legal Research Quarterly*, 11(48), 65-105 (In Persian).